

Keuzevrijheid op het grensvlak tussen vermogensschade en ander nadeel

W. Dijkshoorn
TVP 2007, p. 67-73

Keuzevrijheid op het grensvlak tussen vermogensschade en ander nadeel
Walter Dijkshoorn¹

I. Inleiding

In het personenschaderecht heerst het conflictmodel.² Het gaat om geven, nemen en het al dan niet genoeg nemen met hetgeen gegeven wordt. De verzekeraar is uit op 'het goedkoopste alternatief',³ maar heeft de gelaedeerde niet het recht op een 'menswaardige behandeling' en dus een 'royale keuzevrijheid'.⁴ Zijn er grenzen aan deze keuzevrijheid?⁵ Zo ja, waar liggen die grenzen? En hoe dienen die grenzen benaderd te worden? ⁶

De problematiek van keuzevrijheid doet zich goed gevoelen in het schemergebied van immateriële en materiële schade;⁷ immateriële schade komt in beginsel níet, althans in zeer beperkte mate voor vergoeding in aanmerking, materiële schade komt in beginsel wél voor vergoeding in aanmerking.⁸ Het schemergebied komt in beeld bij de vergoeding van de kosten van vakanties en hobby's en andere schadeposten die betrekking hebben op het welzijn van de gelaedeerde. In hoeverre is de laedens gehouden de geneugten des levens van de gelaedeerde te betalen? En maakt het dan uit of deze geneugten worden benaderd vanuit materieel of vanuit immaterieel perspectief?

Met deze laatste vraag heeft de Hoge Raad ons achtergelaten toen hij het arrest *Druijff/Bouw wees*.⁹ *Druijff* had ten gevolge van een arbeidsongeval zeer ernstig, blijvend letsel opgelopen.

Voor de rest van zijn leven zou hij zich in een rolstoel moeten verplaatsen. De kantonrechter en de rechtbank kenden *Druijff* twee ton (in guldens) smartengeld toe.¹⁰ *Druijff* vond dit bedrag te laag. Om zijn leven een weinig te veraangenamen zou hij graag iedere winter voor twee weken met twee begeleiders op vakantie gaan naar een warm land. Daarbij kwam dat de vakantie volgens *Druijff's* revalidatiearts bevorderlijk zou zijn voor *Druijff's* herstel. Deze vakantie zou jaarlijks meer dan vijftien duizend gulden kosten; met het smartengeld zou

1 Met dank aan prof. mr. S.D. Lindenbergh, prof. mr. W.H. van Boom en mw. mr. G.N. van Kooten voor commentaar op eerdere versies van deze bijdrage.

2 T. Hartlief, 'Prognoses in het personenschaderecht', AV&S 2005, p. 160. Het Project Procedurele Normering

Personenschade van de Universiteit van Tilburg dat in juli 2003 werd gestart had mede ten doel schadeafhandeling volgens het harmoniemodel te verbeteren. Het resultaat (de Gedragscode Behandeling Letselschade) is integraal te raadplegen op <<https://normering.rechten.uvt.nl/>>.

3 T. Hartlief, 'Keuzevrijheid in het personenschaderecht', NJB 2004, p. 1832.

4 S.D. Lindenbergh, 'Schadevergoeding, een kwestie van techniek en moraal', in: *Schade vergoeden of beperken? Inleidingen gehouden op het symposium van de Vereniging van Letselschade Advocaten 2004*, Lelystad: Koninklijke Vermande 2004, p. 19.

5 Zie hierover ook Hartlief 2004 en Lindenbergh 2004. En eerder al J.M. Barendrecht, E.J. Kars & E.J. Morée, 'Schade en schadeberekening in het algemeen', in: J.M. Barendrecht & H.M. Storm (red.) *Berekening van schadevergoeding*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1995, p. 31 e.v. en nog eerder: J.M. Barendrecht, 'Schadeberekening en herstel van de schade', WPNR 1985, p. 791.

6 Hartlief (2004) en Lindenbergh (2004) houden het bij het aansluiten bij de levensstandaard van de gelaedeerde respectievelijk de royale keuzevrijheid. Zie hierover ook A.L.M. Keirse, *Schadebeperkingsplicht. Over eigen schuld aan de omvang van de schade* (diss. Groningen), Deventer: Kluwer 2003, p. 118 e.v.

7 Zie hierover Lindenbergh 2004, p. 1 e.v. Vgl. Keirse 2003, p. 286.

8 Zie art. 6:95 BW.

9 HR 17 november 2000, NJ 2001, 215, m.nt. ARB (Druijff/Bouw).

10 Omgerekend is dat € 90.756,04. slechts iets meer dan de helft kunnen worden betaald. Had Druijff nu recht op meer smartengeld? De Hoge Raad oordeelde van niet: 'De aard van (de vergoeding van immateriële schade, wd) brengt (...) mee dat deze niet afhankelijk is van de voorgenomen wijze van besteding. De rechter is dan ook niet gehouden om in een onderzoek daarvan te treden en behoeft in de motivering van zijn beslissing niet aan te geven op welke wijze en met welk resultaat hij rekening heeft gehouden met een voorbeeld van mogelijke besteding, zoals door Druijff aangevoerd'.¹¹

11 HR 17 november 2000, NJ 2001, 215, m.nt. ARB, r.o. 3.3. (Druijff/Bouw).

12 Zie de onderdelen 3.7.-3.10. in zijn conclusie voorafgaande aan HR 17 november 2000, NJ 2001, 215, m.nt. ARB (Druijff/Bouw). Volgens mij is niemand een andere mening toegedaan; de discussie over dit arrest betrof andere punten. Vgl. (bijvoorbeeld) S.D. Lindenbergh, 'Begroting van smartengeld', AV&S 2001, p. 29.

13 Vgl. Lindenbergh 2004, p. 7.

14 A.T. Bolt, 'Van materieel naar immaterieel en weer terug', in: J. Spier & W.A.M. van Schendel (red.),

Schadevergoeding: een eeuw later. Bundel opstellen aangeboden aan mr. A.R.

Bloembergen, Deventer: Kluwer

2002, p. 4.

15 Bolt 2002, p. 4.

16 Bolt 2002, p. 4.

17 Zie voor een aantal casus Lindenbergh 2004.

18 Barendrecht 1985, p. 795.

Spier meent dat de vakantiekosten van Druijff onder een andere naam zeer wel voor vergoeding in aanmerking waren gekomen.¹² Volgens hem hadden de kosten voor Druijffs wintervakantie betrekking op vermogensschade, niet op immateriële schade (of: ander nadeel); Druijff had dus een ander stickertje op zijn vakantiekosten moeten plakken. Hiermee is alleen de discussie verplaatst; de vraag blijft: moet de laedens de (extra) vakantiekosten van

de gelaedeerde betalen?¹³

Bolt meent dat 'er geen reden is om terughoudend te zijn bij de vergoeding van pijn en ongemak van slachtoffers van letselschade. Naarmate het letsel ernstiger is en het leed, de pijn

en het ongemak dat de benadeelde ervan ondervindt dus groter, is het eerder gerechtvaardigd

dat de benadeelde kosten maakt ter vermindering ervan'.¹⁴ Ze benadrukt wel dat de te nemen

maatregel wel een 'duidelijk positieve uitwerking (...) op het welbevinden van de benadeelde' moet hebben.¹⁵ Dit voordeel moet volgens haar dan ook medisch vaststelbaar zijn.¹⁶ Maar is

het dan zo dat iedere maatregel die een (medisch vaststelbaar) positieve uitwerking heeft op het welbevinden van de gelaedeerde door de laedens vergoed moet worden? Of omgekeerd: als de positieve uitwerking níet medisch vaststelbaar is, dient de maatregel dan níet vergoed te worden?

Op welke herstelmaatregelen heeft een gelaedeerde recht? Kan van een gelaedeerde worden

gevergd dat hij een operatie ondergaat, ten behoeve van zijn herstel? Hoe moet de schade van

een gelaedeerde worden benaderd, wanneer feitelijk herstel onmogelijk is? Welke veranderingen in de hobby van de gelaedeerde komen voor rekening van de laedens? Deze vragen hebben met elkaar gemeen dat ze van doen hebben met zowel de keuzevrijheid van de

gelaedeerde als het grensvlak tussen vermogensschade en ander nadeel.¹⁷ Een derde overeenkomst is dat bij de beantwoording van deze vragen steeds de redelijkheid beslissend is. In 1985 kwam Barendrecht aan het slot van een denkexercitie tot de volgende conclusie: 'Het komt mij (...) voor, dat (...) de discussie of een bepaalde herstellvorm redelijk is, gemakkelijker is te voeren dan de (abstractere!) discussie of bepaalde omstandigheden bij de schadeberekening nu al dan niet dienen mee te wegen'.¹⁸ In deze bijdrage zal duidelijk

19 Het doel van het schadevergoedingsrecht bepaalt immers (logischerwijs) de inrichting er van, zie Mon. Nieuw

BW B-34 (Bloembergen/Lindenbergh), p. 16. Vgl. Barendrecht 1985, p. 791.

20 A particulari ad generale non valet conclusio; uit specifieke gevallen is geen regel af te leiden.

21 Hof Amsterdam 16 maart 1989, L&S 1999, p. 7-9 (de boerenzoon).

22 Hof Amsterdam 16 maart 1989, L&S 1999, p. 7-9, r.o. 4.7. (de boerenzoon).

23 Hof Amsterdam 16 maart 1989, L&S 1999, p. 7-9, r.o. 4.9. (de boerenzoon).

worden dat voor het invullen van de redelijkheid nu juist de door Barendrecht opzijgezette omstandigheden nodig zijn.

In deze bijdrage zal de problematiek van de keuzevrijheid die speelt bij de vergoeding van schade op het grensvlak tussen vermogensschade en ander nadeel in kaart worden gebracht.

Om de hierboven opgeworpen vragen in het juiste perspectief te zien, is het nodig stil te staan bij de ideeën die aan het schadevergoedingsrecht ten grondslag liggen.

Zo zal aandacht worden besteed aan het doel van het schadevergoedingsrecht: het herstel van

de gelaedeerde.¹⁹ De moeilijkheden die dit herstel met zich brengt worden gezien vanuit het perspectief van de gelaedeerde waarbij feitelijk herstel onmogelijk is en vanuit het perspectief van de op de gelaedeerde rustende schadebeperkingsplicht. Voorts wordt de rol die de vergoeding van immateriële schade in het recht kan (of: zou moeten) vervullen besproken. En ten slotte wordt toegekomen aan de kern van deze bijdrage: de beantwoording van de vraag hoe schadeposten op het grensvlak van vermogensschade en ander nadeel benaderd dienen te worden.

II. Keuzevrijheid; de gehoudenheid tot beperking van arbeidsvermogensschade als voorbeeld

Vooraleer kan worden ingegaan op de fundamenteën van het schadevergoedingsrecht, is het zaak helder te krijgen waaruit de keuzevrijheid van de gelaedeerde voortvloeit. De keuzevrijheid van de gelaedeerde is de rode draad die door deze bijdrage loopt, maar waarop berust deze keuzevrijheid eigenlijk? Deze vraag zal worden behandeld in het kader van de arbeidsvermogensschade. Hoewel de problematiek van arbeidsvermogensschade zelf buiten het in deze bijdrage centraal gestelde grensvlak tussen vermogensschade en ander nadeel speelt, kan zij ons helpen bij de benadering van de grondslag van de keuzevrijheid van de gelaedeerde.

Een tamelijk essentiële vraag die speelt bij het vaststellen van de arbeidsvermogensschade betreft de gehoudenheid van de gelaedeerde om zijn arbeidsvermogensschade te beperken.

Met welk werk moet de gelaedeerde genoegen nemen? Een tweetal (niet op zichzelf staande)²⁰ uitspraken maakt duidelijk dat gehoudenheid niet van zelf spreekt.

Het Hof Amsterdam wees eind jaren tachtig het arrest de boerenzoon.²¹ Het betrof hier een knaap die van jongs af aan 'zeer sterke affiniteit tot de veeverzorging vertoonde en naar voren

komt als iemand die alleen maar kan leven in de sfeer van veeverzorging'.²² Het Hof was van

oordeel dat van de jongen 'redelijkerwijs niet gevergd kon worden een ander beroep dan dat van boer te kiezen, ook niet indien daarbij in aanmerking wordt genomen dat hij voor dat beroep door de blijvende lichamelijke gevolgen van het ongeval minder geschikt is'.²³ Het Hof achtte de gedane beroepskeuze niet in strijd met de schadebeperkingsplicht en de

24 Hof Amsterdam 16 maart 1989, L&S 1999, p. 7-9, r.o. 4.11. (de boerenzoon).

25 Rb. 's-Hertogenbosch 11 oktober 2006, LJN AZ0113 (de perfectionistische intellectueel).

26 Rb. 's-Hertogenbosch 11 oktober 2006, LJN AZ0113, r.o. 2.23. (de perfectionistische intellectueel).

27 Keirse 2003, p. 172.

28 Zie voor een overzicht van rechtspraak en literatuur Schadevergoeding (Bolt) art. 107, aant. 18 onder 2.

29 N. Frenk, 'Naar echte eigen schuld? Over toerekening aan de benadeelde in het aansprakelijkheids- en verzekeringsrecht', AV&S 2006, p. 43.

30 De rechter is een motiverende beslisser. Zie N.J.H. Huls, 'De rechter is geen waarheidsvinder, maar een motiverende beslisser!', R&R 2006, p. 5. Vgl. A.S. Hartkamp, Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 4. Verbintenissenrecht. Deel III. De verbintenis uit de wet, Deventer: Kluwer 2006, p. 28-30.

31 Vgl. Bloembergen/Lindenbergh 2001, p. 16; Barendrecht 1985, p. 791. beroepskeuze kon evenmin leiden tot matiging van de geleden en nog te lijden arbeidsvermogensschade.²⁴

Recentelijk kreeg de rechtbank 's-Hertogenbosch een zaak uit dezelfde categorie op haar bord.²⁵ Het betrof nu niet een boerenzoon met een eindeloze liefde voor het boerenbedrijf, maar een perfectionistische intellectueel die geen werk kan doen waar hij zijn hersens niet voor nodig heeft. De rechtbank overweegt dat 'het hoge streefniveau, dat zit 'ingebakken' in de persoonlijkheid van [eiser], niet meer haalbaar is vanwege de beperkingen ten gevolge van

het ongeval. Zijn persoonlijkheid verhindert vervolgens dat hij duurzaam werkzaam kan zijn op een lager streefniveau, dat wel reëel is gezien die beperkingen. Daarbij merkt de rechtbank

op dat (...) er geen sprake is van een gebrekkige motivatie van [eiser] of het ontbreken van wil om mee te werken. (...) De arbeidskundige gevolgen kunnen dan ook in redelijkheid worden toegerekend aan het ongeval en een schadebeperkingsplicht is niet aan de orde'.²⁶

Zoals Keirse terecht opmerkt, zijn uitersten hier gemakkelijk aan te geven.²⁷ Het uitgangspunt

is (en blijft) dat de gelaedeerde in beginsel gehouden is om passende arbeid te aanvaarden en

zich hiertoe te laten omscholen. Met dit uitgangspunt dient wel soepel te worden omgegaan; we hebben het over een gelaedeerde.²⁸ Frenk merkt (in mijn ogen terecht) op dat de schadebeperkingsplicht er niet spoedig toe zal mogen leiden dat de gelaedeerde een levenspatroon wordt opgedrongen dat hij niet wenst.²⁹ Dat nu raakt de kern van de keuzevrijheid; eenieder moet zijn leven kunnen inrichten zoals hem dat goeddunkt (zonder al teveel schade toe te brengen aan anderen). Dit geldt zeker ook voor het nieuwe leven dat de gelaedeerde heeft te leven na het ongeval. Aan de ene kant kan van een gelaedeerde niet (snel)

worden gevergd dat hij een leven te leidt dat hij zelf niet wenst. Aan de andere kant kan van de laedens niet worden verlangd dat deze alle wensen van de gelaedeerde in vervulling doet (laten) gaan.

Uit de belangentegenstelling tussen laedens en gelaedeerde vloeien lastige vragen voort. De omstandigheden van het geval zullen steeds bepalend zijn bij de vraag naar welke kant de balans doorslaat. Het is niet zo dat partijen bij geschillen omtrent een vergoedingskwestie steeds zijn overgeleverd aan een grillig, ongemotiveerd billijkheids- of redelijkheidsoordeel van de rechter; er is steeds sprake van een kader waarbinnen afwegingen gemaakt dienen te worden.³⁰ Het kader wordt logischerwijs vormgegeven door het doel dat aan het schadevergoedingsrecht ten grondslag ligt.³¹ Hieronder zal worden stilgestaan bij dat doel, alsmede de vragen die rijzen wanneer het doel zelf niet kan worden bereikt; wat heeft (dan) te gelden als second best? En welke gezichtspunten zijn hierbij bepalend?

32 Vgl. J. Spier, 'Algemene inleiding', in: J. Spier e.a., Verbintenissen uit de wet en schadevergoeding, Deventer:

Kluwer 2006, p. 7, die meent dat 'herstel' de primaire doelstelling van het aansprakelijkheidsrecht is. Vgl.

Bloembergen/Lindenbergh 2001, p. 16. Zie ook het uitroepteken van Barendrecht (Barendrecht 1985, p. 791).

33 Barendrecht 1985, p. 791. Of, zoals Barendrecht t.z.p. zegt: 'De gevolgen van dit onrecht, de schade, dienen te worden weggenomen en wel door degene die de schade ten onrechte veroorzaakte'. Zie ook Barendrecht, Kars &

Morée 1995, p. 28 e.v.

34 Vergoeding heeft althans als uitgangspunt te gelden, vgl. (en zie voor een overzicht van rechtspraak en

literatuur) Schadevergoeding (Bolt) art. 107, aant. 10.

35 Zo staat ook de weg naar het alternatieve circuit open. Zie hierover Rb. Zwolle 7 februari 2007, LJN BA8627,

r.o. 2.9-2.10.

36 Vgl. J. Spier, 'Grenscorrecties bij letselschade', in: J. Spier & W.A.M. van Schendel (red.), Schadevergoeding: een eeuw later. Bundel opstellen aangeboden aan mr. A.R.

Bloembergen, Deventer: Kluwer

2002, p. 135-136.

III. Herstel en zijn grenzen

De primaire doelstelling van het schadevergoedingsrecht is het herstellen van de gelaedeerde.³² Het herstel moet worden gezien als het ongedaan maken van de toegebrachte

schade; de schadevergoeding stelt de gelaedeerde in staat de schade te herstellen.³³

Herstel is

slechts van feitelijke of fysieke aard; iemand met een gebroken been is na zes weken gips weer hersteld. Voor zover het feitelijk herstel van de gelaedeerde mogelijk is, zal de laedens gehouden zijn de kosten hiervan te betalen.³⁴ Hierbij speelt geld nagenoeg geen rol; wanneer

de gelaedeerde naar de andere kant van de wereld zou willen omdat aldaar een specialist werkzaam is die ervoor kan zorgen dat hij hersteld (dus: genezen, geopereerd, ...) kan worden,

dan zal de laedens de kosten hiervan hebben te vergoeden. Geld speelt nagenoeg geen rol, omdat het wel van belang is dat op voorhand duidelijk is dat de te nemen maatregel waarschijnlijk (positief) effect zal sorteren. Het ligt op de weg van de gelaedeerde om dit aannemelijk te maken. Hierbij kan worden gedacht aan het overleggen van bewijs van resultaten die de gewenste arts of kliniek heeft geboekt.³⁵ Hier dient soepel mee te worden omgegaan; sommige beschadigingen kunnen zo op het functioneren van de gelaedeerde drukken (te denken valt aan ernstige, chronische pijn), dat zelfs wanneer de operatie een geringe kans van slagen heeft een ingreep is gerechtvaardigd. Wanneer feitelijk herstel mogelijk is worden maatregelen derhalve in principe vergoed. ³⁶

Anders wordt het wanneer feitelijk herstel niet meer mogelijk is. Wanneer een been niet gebroken, maar verbrijzeld of afgezet is, is alleen een surrogaat denkbaar; gedacht kan worden aan een kunstbeen of een rolstoel, om de gelaedeerde zijn mobiliteit terug te geven. Niet het been, maar de bewegingsvrijheid wordt hersteld. Op welk herstel heeft de gelaedeerde in deze situatie recht? Een rolstoel die wordt voortbewogen door een elektrisch mechanisme of door (eigen) spierkracht? Of zou een gelaedeerde, zoals Druiff, op vakantie mogen wanneer feitelijk herstel niet meer (of: verder) mogelijk is? Hierbij lijkt me van belang in hoeverre het feitelijk herstel wordt benaderd. Ten aanzien van de kosten die worden gemaakt voor feitelijk herstel geldt immers dat deze in principe voor vergoeding in aanmerking komen. Hoe dichterbij het surrogaatherstel ligt bij het feitelijk herstel, hoe eerder de kosten hiervoor vergoed dienen te worden. En andersom: hoe verder een te nemen maatregel

af staat van feitelijk herstel, hoe eerder de kosten van deze maatregel voor rekening van de gelaedeerde zullen moeten blijven. Dat betekent dat een elektrische rolstoel zeer wel aangeschaft zou kunnen worden op kosten van de laedens. Hierbij speelt de persoon van de gelaedeerde een rol; wanneer de gelaedeerde goed uit de voeten kan met een normale rolstoel

en deze rolstoel bevorderlijk is voor diens lichamelijk welbevinden (de gelaedeerde blijft ook

³⁷ Vgl. Spier 2002, p. 135 die iets stelliger is.

³⁸ Zoals in het geval van Druiff de revalidatiearts zijn oordeel gaf over de vakantie. Vgl. Bolt 2002, p. 4.

³⁹ Zie Schadevergoeding (Bolt) art. 107, aant. 18 onder 1.

⁴⁰ Zie voor een overzicht van rechtspraak en literatuur Schadevergoeding (Bolt) art. 107, aant. 18 onder 1.

41 De jurisprudentie biedt de gelaedeerde hiervoor de nodige ruimte; wanneer de gelaedeerde weigert een operatie te ondergaan, wordt deze keuze marginaal getoetst (zie hierover Keirse 2003, p. 166-167).

42 Vgl. J.H. Nieuwenhuis, *Waartoe is het recht op aarde?*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, p. 139; Lindenbergh 2004, p. 3. Bij wrongful birth kan de laedens niet schermen met abortus (zie HR 21 februari 1997, NJ 1999, 145 m.nt. CJHB (Wrongful birth)). Vgl. hierover Keirse 2003, p. 135.

43 Lindenbergh spreekt over 'de variant die (de gelaedeerde, wd) het meeste oplevert' (Bloembergen/Lindenbergh 2001, p. 55). Deze omschrijving heeft een (in mijn beleving) wat vieze bijmaak.

44 Zie hierover Hartlief 2004, p. 1839. Barendrecht, Kars en Morée merken over het herstellniveau waarop de gelaedeerde gebracht mag worden het volgende op: 'Bij het bepalen van het redelijke herstellniveau kan een vergelijking worden gemaakt met de situatie waarin de benadeelde met dezelfde schade zou zijn geconfronteerd, maar door een oorzaak die voor zijn eigen rekening dient te blijven. Is aannemelijk dat hij dan eveneens voor het bewuste herstellniveau zou hebben gekozen, dan vormt dit een belangrijke aanwijzing dat dit redelijk is' (Barendrecht, Kars & Morée 1995, p. 35). Ik deel deze mening niet; de gelaedeerde is gelaedeerde door toedoen van de laedens. De laedens heeft in deze situatie weinig te zeggen (vgl. Keirse 2003, p. 118-119).

45 Vgl. Keirse 2003, p. 135.

46 Vgl. Barendrecht, Kars & Morée 1995, p. 33.

47 HR 9 november 1990, NJ 1991, 26 (Speeckaert/Gradener). zélf in beweging), dan zal de aanschaf van een elektrische rolstoel minder voor de hand liggen. Ook een vakantie zou voor vergoeding in aanmerking kunnen komen. Hierbij dient bedacht te worden dat een vakantie voor pijnbestrijder door zou kunnen gaan.³⁷ Voor wat betreft de helende werking van een vakantie kan worden afgegaan op het oordeel van een deskundige.³⁸ Let wel: de vakantie komt in beeld als er geen goedkopere en/of effectievere alternatieven ter beschikking staan. Weer anders ligt het, wanneer feitelijk herstel wel mogelijk is, maar de gelaedeerde zijn handicap verkiest boven een operatie. De regel is dat de gelaedeerde de operatie in principe moet ondergaan.³⁹ De ratio die aan deze regel ten grondslag ligt is de schadebeperkingsplicht die op de gelaedeerde rust. De rechtsspraak wijst echter in de richting dat deze regel (ondertussen) uitzondering (aan het worden) is; een gelaedeerde kan niet gedwongen worden een operatie te ondergaan, zelfs niet als deze een grote kans van slagen heeft.⁴⁰ Evenmin kan van een gelaedeerde worden gevergd dat hij zijn gehele leven medicijnen moet slikken, althans indien hij daartegen ernstige bezwaren heeft. Dit kan vanuit moreel oogpunt bezien niet door de beugel; de autonomie van de gelaedeerde is hier in het geding.⁴¹ De keuze tussen pijn en een operatie en/of medicijnen is aan de gelaedeerde.⁴² Maar kan een gelaedeerde ook opteren voor een duurdere schadepost (bijvoorbeeld de vakantie van Druijff), wanneer een goedkopere variant (een operatie of een medicijn) beschikbaar is?⁴³ Stel dat een gelaedeerde geopereerd kan worden (en voorgoed verlost is van zijn pijn of zelfs weer kan lopen), mag hij dan de operatie weigeren, maar (bijvoorbeeld) wél de vakantiekosten in rekening brengen? Hoeveel vrijheid heeft de gelaedeerde om zijn nieuwe leven in te richten?⁴⁴ Wat nu als een gelaedeerde een operatie weigert op basis van zijn levensovertuiging (denk aan een Jehova's getuige),⁴⁵ maar wél graag op vakantie zou willen om zijn leed te verzachten? Is dit redelijk?⁴⁶

Het arrest Speeckaert/Gradener geeft een duwtje in de richting ten aanzien van het vaststellen wat in deze kwestie precies redelijke kosten zijn.⁴⁷ In Speeckaert/Gradener speelde de vraag of de kosten van behandelingen en operaties die Gradener had ondergaan ter bestrijding van de na de door Speeckaert verrichte operatie ontstane klachten voor rekening van

48 HR 9 november 1990, NJ 1991, 26, r.o. 3.9. (Speeckaert/Gradener).

49 Vgl. Keirse 2003, p. 283. Zie voor de dubbele redelijkheidstoets ook PG Boek 6, p. 337. In Rb. Zwolle 7

februari 2007, LJN BA8627 speelde de vraag of de kosten van acupunctuur- en laserbehandelingen voor rekening van de laedens komen. De rechtbank oordeelde in de lijn van Speeckaert/Gradener dat 'niet vereist is

dat komt vast te staan dat de behandelingen medisch noodzakelijk waren', maar wel 'dat de behandeling medisch

wenselijk is en dat de kosten ervan in de gegeven omstandigheden – de persoonlijke omstandigheden van het

slachtoffer daaronder begrepen – als redelijke uitgaven voor herstel kunnen worden beschouwd. Daarbij is

beslissend of het slachtoffer in de gegeven omstandigheden redelijk handelde door de behandeling te ondergaan

en of de kosten van die behandeling naar hun omvang redelijk zijn'. Doorslaggevend bij de beantwoording van

de vraag of de behandelingskosten vergoed dienen te worden was in de ogen van de rechtbank niet dat

gelaedeerde gekozen had voor het alternatieve circuit, maar dat gelaedeerde onvoldoende aannemelijk had

gemaakt waarom hij niet de behandelsuggesties volgde, zoals beschreven in het op verzoek van laedens en

gelaedeerde uitgebrachte expertiserapport (zie r.o. 2.9-2.10).

50 Zie Keirse 2003, p. 165-167.

51 Keirse 2003, p. 167.

52 Keirse 2003, p. 135.

laatstgenoemde dienden te komen. De Hoge Raad oordeelt dat '(...) beslissend (is) of de betrokkene in de gegeven omstandigheden – waaronder zijn persoonlijke situatie – redelijk handelde (...) en voorts of de kosten daarvan naar hun omvang redelijk zijn'.⁴⁸ Zowel het handelen van de gelaedeerde als het resultaat van dat handelen wordt onderworpen aan een redelijkheidstoets; er wordt derhalve ook wel gesproken van een tweeledige redelijkheidstoets.⁴⁹

Keirse somt in haar proefschrift een aantal factoren op die wat haar betreft meegewogen dienen te worden in het kader van de plicht die op de gelaedeerde rust om zijn schade te beperken.⁵⁰ Ze noemt onder meer 'de ethiek en moraal alsmede de mate van maatschappelijke

acceptatie van een bepaalde ingreep'.⁵¹ Keirse vraagt zich af '(h)oe (...) te oordelen over het slachtoffer dat uit geloofsovertuiging een bloedtransfusie en daarmee een geboden operatie weigert?'. Ze merkt hierover op 'dat het maatschappelijk draagvlak van afwijzing van een mogelijke abortus of adoptie in aanzienlijke mate verschilt van dat van een weigering van een bloedtransfusie uit geloofsovertuiging'.⁵² Ik vind het (in dit kader) vreemd de autonomie van het individu te laten begrenzen door het begrip dat de samenleving kan opbrengen voor een bepaalde levensovertuiging. Is het niet juist de levensovertuiging van de gelaedeerde die hem maakt wie hij is, zeker in het kader van het adagium the tortfeasor takes the victim as he finds him? Het uitgangspunt is dat de gelaedeerde hersteld moet worden. Wanneer feitelijk herstel niet meer mogelijk is, wordt gekeken naar de redelijkheid van de (te nemen) maatregel om te bepalen of deze voor rekening van de gelaedeerde of voor die van de laedens komt. Hoe dichterbij een maatregel in de buurt komt van het feitelijk herstel, hoe eerder de maatregel voor vergoeding in aanmerking komt. Wanneer feitelijk herstel theoretisch gezien haalbaar is (door een operatie), maar de persoon van de gelaedeerde in de weg staat aan dit herstel (een operatie

is vanwege zijn levensovertuiging geen optie), dan moet gekeken worden welk handelen redelijk is én of de kosten die dit handelen met zich brengt redelijk zijn. Een vakantie zou

voor vergoeding in aanmerking kunnen komen, als zij voor de gelaedeerde de meest goedkope en effectieve maatregel is die genomen kan worden. Dat dit voor de laedens misschien niet de goedkoopste oplossing is, is zegge pech voor de laedens; de autonomie van de gelaedeerde prevaleert.

Wanneer het feitelijk herstel verder wordt verlaten kan het oude leven van de gelaedeerde richting geven aan de invulling van het nieuwe leven, in die zin dat bijvoorbeeld de levensstandaard van de gelaedeerde een rol speelt bij de vaststelling van de schadevergoeding.

53 Zie hierover A.R. Bloembergen, *Schadevergoeding bij onrechtmatige daad* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer

1965, p. 117. En zie nog eens uitdrukkelijk HR 1 februari 2002, NJ 2002, 122 (Van Straaten/Brandts) en

hierover A.S. Hartkamp, Mr. C. Asser's *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht*. 4.

Verbintenissenrecht. Deel I. De verbintenis in het algemeen, Deventer: Kluwer 2004, p. 328.

54 Zie *Schadevergoeding* (Lindenbergh) art. 95, aant. 14.

55 Zie Bloembergen/Lindenbergh 2001, p. 58.

56 Derhalve geldt bij vermogensschade het uitgangspunt: vergoeden, tenzij en bij ander nadeel: niet vergoeden, tenzij. Zie art. 6:95 BW.

57 Hof 's-Hertogenbosch 1 april 1998, NJ 1999, 260 (de hartstochtelijke paardenliefhebber). Zie over dit arrest

C.J. Flentrop-Turner, 'Kosten ter voorkoming of beperking van immateriële schade', *NbBW* 1999, p. 61-64. De

naam van het arrest heb ik ontleend aan haar beschouwing; de rechtbank spreekt van 'een fervent

paardenliefhebber' (r.o. 2.2.). Deze casus staat (uiteraard) niet op zichzelf, zie bijvoorbeeld (meer) recent: Rb.

Arnhem 22 februari 2006, LJN AW1831 (hoger opgeleide broers) .

Zo kan ten aanzien van de omvang van de vakantiekosten (de vakantie die weinig of niks bijdraagt aan het herstel van de gelaedeerde) aansluiting worden gezocht bij de levensstandaard van de gelaedeerde. De bedoeling van ons schadevergoedingsrecht is niet dat

iedere gelaedeerde de rest van zijn leven op een Bountystrand doorbrengt; het doel van het schadevergoedingsrecht is de gelaedeerde te herstellen. Dit doel vindt in het recht zijn uitwerking in het beginsel van volledige vergoeding.⁵³ De volledige vergoeding noopt er toe dat alle schade wordt vergoed. Dit beginsel brengt tevens met zich dat ook niet méér vergoed moet worden dan de schade. ⁵⁴ Maar wat precies de schade is, blijft een lastige vraag. Hoe dient bijvoorbeeld tegen de vergoeding van (extra) hobbykosten te worden aangekeken? Heeft

de gelaedeerde ten aanzien van zijn vrijetijdsbesteding minder keuzevrijheid dan ten aanzien van zijn gezondheid?

IV. De vergoeding van (extra) hobbykosten

De wet maakt een onderscheid tussen vermogensschade en ander nadeel, maar het moge duidelijk zijn dat dit onderscheid in de praktijk lang niet altijd even helder is als op papier.⁵⁵ Dit ietwat gekunstelde onderscheid is een sta-in-de-weg bij de benadering van hobbykosten; zoals hierboven bij de bespreking van *Druifff/Bouw* is getracht duidelijk te maken, leidt het onderscheid tussen vermogensschade en ander nadeel louter tot het verwisselen van stickers.

Een tweetal arresten kan dienen ter verduidelijking van deze onnodige complicatie. Beide arresten zijn gewezen in het kader van de beperking van schade ex art. 6:96 lid 2, aanhef en onder a, BW. In dit artikel staat: 'Als vermogensschade komen mede voor vergoeding in aanmerking: redelijke kosten ter voorkoming of beperking van schade die als gevolg van de gebeurtenis waarop de aansprakelijkheid berust, mocht worden verwacht'. De kosten ter beperking van immateriële schade (of: ander nadeel) worden als vermogensschade aangemerkt. Zo ontstaat het onderscheid tussen vermogensschade zelf (waaronder

bijvoorbeeld de vakantiekosten van Druif vallen) en kosten ter beperking van immateriële schade. Voor beide schadeposten geldt dat ze in principe voor vergoeding in aanmerking komen; de wet zegt immers dat vermogensschade dient te worden vergoed en dat ander nadeel (slechts) vergoed dient te worden voor zover de wet op vergoeding hiervan recht geeft.⁵⁶

Een voorbeeld uit de categorie beperking van immateriële schade is het arrest de hartstochtelijke paardenliefhebber.⁵⁷ Vrachtwagenchauffeur X valt van zijn paard en hij belandt met een beenfractuur in het ziekenhuis. Aldaar worden medische fouten gemaakt die

58 Omgerekend is dat € 6806,70.

59 Hof 's-Hertogenbosch 1 april 1998, NJ 1999, 260, r.o. 4.10.1. (de hartstochtelijke paardenliefhebber).

60 Hof Arnhem 30 november 2004, VR 2005, 73 (De Weerd/Sterpolis).

61 Ik presenteer de casus ten behoeve van de leesbaarheid ietwat eenvoudiger dan hij werkelijk was. Zie voor de

meer gedetailleerde casus Hof Arnhem 30 november 2004, VR 2005, 73, r.o. 4.3.1.-4.3.2. (De Weerd/Sterpolis).

62 Hof Arnhem 30 november 2004, VR 2005, 73, r.o. 4.3.2. (De Weerd/Sterpolis).

63 Vgl. Asser/Hartkamp 2004 (4-I), p. 434.

64 In die zin ook S.D. Lindenbergh, Smartengeld (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1998, p. 89-90. Vgl. Flentrop-

Turner 1999, p. 64, waar voorbij wordt gegaan aan deze kwestie.

er toe leiden dat het onderbeen van X gedeeltelijk geamputeerd moet worden. Hierna moet X twee jaar revalideren. Nu is X een fervent paardenliefhebber; X is eigenaar van een drietal paarden en hij is (op niet-commerciële basis) zeer actief in het paardensportmilieu. Omdat hij gedurende de revalidatieperiode zelf niet in staat is zijn paarden te verzorgen, schakelt hij hiervoor anderen in. X betaalt deze verzorgers in geld en in natura. X wil van het ziekenhuis deze hobbykosten vergoed hebben. Het Hof kwalificeert deze kosten als art. 6:96 lid 2, aanhef

en onder a, BW-schade en kent X een bedrag van 15.000 gulden toe.⁵⁸ Deze uitkomst wordt als volgt gemotiveerd: 'Het hof acht redelijk dat deze kosten worden vergoed tot een bepaald bedrag. Dat bedrag is gelijk aan het bedrag van de schade die als gevolg van de medische fout

als immateriële schade terzake van het verlies van de paardenhobby mocht worden verwacht en die X zou hebben geleden, indien hij deze extra kosten tot behoud van zijn paardenhobby niet had gemaakt; terzake van deze extra kosten kan dus maximaal voor vergoeding in aanmerking komen een bedrag gelijk aan het bedrag van de immateriële schade die X aldus heeft voorkomen, althans beperkt'.⁵⁹

In de hartstochtelijke paardenliefhebber gaat het om de beperking van immateriële schade. De vraag is of de beperking van immateriële schade anders wordt benaderd dan de beperking

van materiële schade. Een voorbeeld uit die laatste categorie is het arrest De Weerd/Sterpolis.⁶⁰ Na een revalidatietraject te hebben doorlopen wordt De Weerd lid van de rolstoelrugbyvereniging van een revalidatiecentrum. Dit revalidatiecentrum is voor hem alleen met de taxi te bereiken. Omdat De Weerd ook voor het ongeluk sportieve activiteiten ontplooid, vordert hij alleen vergoeding van de extra hobbykosten, te weten de kosten van de

wekelijkse taxirit naar de rolstoelrugbyvereniging.⁶¹ Het Hof Arnhem merkt over de vergoeding van deze schadepost het volgende op: 'De extra kosten van (De Weerds hobby, wd) worden (...) op grond van voormelde verklaring van revalidatiearts Soek aangemerkt als kosten van sportbeoefening ter voorkoming en beperking van verdere invalideringsschade. In beginsel komen de extra kosten als vermogensschade voor vergoeding in aanmerking.

Daaraan doet niet af dat De Weerd door de eventuele toekenning van smartengeld in staat wordt gesteld activiteiten te bekostigen die zijn ongenoegens kunnen verzachten. De eventuele extra kosten van sportbeoefening als zodanig maken geen deel uit van het (...) te bepalen smartengeld'.⁶²

De beperking van immateriële schade wordt inderdaad anders benaderd dan de beperking van

materiële schade. In het eerste geval komen de (extra) hobbykosten van gelaedeerde niet altijd

voor vergoeding in aanmerking, in het tweede geval wel. Hoe komt dat nu? Beide schadeposten zijn aan te merken als beperking van schade; het eerste arrest betreft de beperking van immateriële schade, het tweede arrest betreft de beperking van materiële schade (te weten: invalideringsschade).⁶³ Dát nu is het verschil; het zou vreemd zijn wanneer immateriële schade zelf niet voor vergoeding in aanmerking komt, terwijl er ten aanzien van de beperking van immateriële schade geen grenzen bestaan.⁶⁴ De grenzen van de beperking

⁶⁵ Zie Keirse 2003, p. 297.

⁶⁶ Begrijp ik Keirse goed, dan is zij dezelfde mening toegedaan (zie Keirse 2003, p. 296-297).

⁶⁷ Ook hier geldt dat een deskundige geraadpleegd moet worden, om vast te kunnen stellen in hoeverre de

(nieuwe) hobby bevorderlijk is voor het lichamelijk welzijn van de gelaedeerde. Vgl. Bolt 2002, p. 4.

⁶⁸ HR 9 november 1990, NJ 1991, 26, r.o. 3.9. (Speeckaert/Gradener).

van immateriële schade worden gelegd bij de maximum uit te keren hoeveelheid smartengeld.⁶⁵ Bezien vanuit het wettelijk kader is deze gedachtegang zo gek nog niet. ⁶⁶ Wanneer we echter vanuit pragmatisch oogpunt naar deze oplossing kijken, zien we echter alleen een nieuw probleem verschijnen. Welke hobby kan nu beschouwd worden als zijnde een beperking van immaterieel leed? En welke hobby moet nu juist als beperking van vermogensschade worden aangemerkt? En wanneer zijn de (extra) hobbykosten zelf aan te merken als vermogensschade? Wanneer eenmaal duidelijk is in welke categorie een bepaalde

hobby valt, kan worden gezien of de (extra) kosten hiervoor in principe voor vergoeding in aanmerking komen (vermogensschade) of niet (ander nadeel).

In de hartstochtelijke paardenliefhebber werden de (extra) hobbykosten ondergebracht in de categorie (beperking van) immateriële schade. In De Weerd/Sterpolis werden de (extra) hobbykosten ondergebracht in de categorie materiële schade. Dit paradoxale verschil kan eenvoudig worden verklaard met het gegeven dat een hobby meerdere functies heeft (of: kan hebben). Zo is denkbaar dat een hobby kan bijdragen aan het herstel van de gelaedeerde; het

herstel kan worden bespoedigd en/of verdere fysieke aftakeling kan worden voorkomen.

Verder is het denkbaar dat een hobby niet alleen bevorderlijk is voor het lichamelijk, maar ook voor het geestelijk welbevinden van de gelaedeerde. Met het beoefenen van een hobby kan de gelaedeerde het nuttige met het aangename verenigen. Van sommige hobby's is het aangename beter voorstelbaar dan het nuttige (denk aan de voetbalsupporter, die wedstrijden

van zijn club niet wil missen). Andere hobby's hebben een overduidelijk nuttige component (denk aan de rolstoelbasketballer). Het lijkt me dat het onderscheid in functies die een hobby kan hebben eerder gradueel dan absoluut van aard is. Bij de benadering van hobbykosten lijkt

me het onderscheid tussen vermogensschade en ander nadeel dan ook minder van belang; de

vraag die er toe doet is welke veranderingen in de hobby van de gelaedeerde voor rekening van de laedens komen.

Laten we een gelaedeerde met een dwarslaesie als voorbeeld nemen. Voordat het schadetoebrengende feit zich voor deed, was de gelaedeerde fanatiek in Yagli Güres, oftewel Turks worstelen. Na het ongeluk zit worstelen er niet meer in. De gelaedeerde voelt wel wat voor zwemmen. Er is één klein probleempje: het plaatselijke zwembad, waar de gelaedeerde op eigen gelegenheid heen zou kunnen, heeft geen badlift. Zo'n lift is noodzakelijk wanneer iemand met een dwarslaesie het water in wil. De nieuwe hobby zelf kost niet meer dan de oude; het enige obstakel vormt de badlift. Komt de lift voor vergoeding in aanmerking? Of zal de gelaedeerde een andere hobby uit hebben te kiezen (rolstoelbasketbal bijvoorbeeld)? Of moet hij met de taxi naar een zwembad mét badlift?

De vraag welke uitkomst het dichtst in de buurt komt van feitelijk herstel is hier niet aan de orde. Wanneer feitelijk herstel middels een hobby wél denkbaar is, geldt het onder II behandelde uitgangspunt: hoe dichterbij de maatregel ligt bij herstel, hoe eerder deze wordt

vergoed.⁶⁷ Ik denk dat bij de beantwoording van de hierboven opgeworpen vragen de dubbele redelijkheidstoets van Speeckaert/Gradener dienst kan doen.⁶⁸ Bij de vraag of de hobbykeuze van de gelaedeerde redelijk is, lijkt het me relevant welke levensstijl de gelaedeerde heeft.

69 HR 9 november 1990, NJ 1991, 26, r.o. 3.9. (Speeckaert/Gradener).

Van een gelaedeerde die zich voor het ongeval bezig hield met vrij extreme hobby's als bungeejumpen, parachutespringen of parasailing kan niet worden gevergd dat hij zich bezig gaat houden met schaken, klaverjassen of dammen. Andersom lijkt me ook te gelden dat een fanatiek kantklosser na het ongeval niet ineens aanspraak kan maken op aanpassingen in een

zweefvliegtuig. De nieuwe hobby moet liggen in de lijn van de oude hobby (althans; om de extra kosten voor vergoeding in aanmerking te laten komen); wanneer de gelaedeerde zich voor het ongeval bezig hield met vrij extreme sporten, zal hij zich hier ook na het ongeval mee bezig mogen houden. Daarbij moet worden opgemerkt dat de gelaedeerde natuurlijk altijd genoeg mag nemen met minder.

Een ander element dat in deze relevant kan zijn is de levensstandaard van de gelaedeerde (welke mogelijk samenhangt met diens levensstijl). Het is goed denkbaar dat de aanpassing van een (relatief) dure hobby meer geld kost, dan de aanpassing van een (relatief) goedkope hobby. In het geval van de worstelaar, lijkt me de keuze voor zwemmen een redelijke keuze; niet dat worstelen veel weg heeft van zwemmen, maar beide hobby's passen in de categorie low budget-hobby's. Ten aanzien van de (extra) kosten die gemaakt moeten worden, wanneer

de gelaedeerde zijn nieuwe hobby wil gaan uitoefenen het volgende. Uit Speeckaert/Gradener

blijkt dat de kosten redelijk moeten zijn.⁶⁹ Hierbij lijkt me van belang dat de goedkoopste maatregel wordt getroffen, tenzij dit niet van de gelaedeerde gevergd kan worden. De badlift komt dus slechts voor vergoeding in aanmerking, wanneer er geen (voor de laedens) goedkopere optie is. De vraag is nog maar of de taxi goedkoper is; zeker op de langere termijn

kunnen de kosten van de taxiritjes die van de badlift overtreffen. Daarbij speelt ook mee of het voor de gelaedeerde bezwaarlijk is de taxi te nemen. Hiervan lijkt me (overigens) niet snel sprake.

V. Conclusie

Hoe dienen schadeposten op het grensvlak van vermogensschade en ander nadeel benaderd te

worden? In deze bijdrage is getracht duidelijk te maken dat de gelaedeerde een zeer ruime keuzevrijheid heeft. Het uitgangspunt is dat de gelaedeerde recht heeft op feitelijk herstel. Wanneer feitelijk herstel niet meer mogelijk is, dient gekeken te worden naar het herstel van het leven (of: invulling geven aan het nieuwe leven). De keuzevrijheid van de gelaedeerde in deze wordt ingevuld door de omstandigheden van het geval. Iedere subpost dient op zijn eigen

merites beoordeeld te worden; hoe dichter de schadepost ligt bij het feitelijk herstel, hoe eerder deze voor vergoeding in aanmerking komt. En andersom: hoe verder de schadepost af ligt van herstel, hoe eerder deze voor rekening van de gelaedeerde blijft.

Zo hebben we gezien dat de kosten van een operatie en/of medicijnen vrijwel altijd voor vergoeding in aanmerking komen; de oplossing van een operatie en/of medicijnen ligt (immers) het dichtst aan tegen het feitelijk herstel van de gelaedeerde. De gelaedeerde heeft de beschikking over zijn eigen lijf en leden; het ondergaan van een operatie en het slikken van

medicijnen kan niet worden afgedwongen. Of de gelaedeerde, wanneer hij weigert een operatie te ondergaan of medicijnen te slikken, recht heeft op de vergoeding van een alternatief, zoals bijvoorbeeld een vakantie, hangt af van de omstandigheden van het geval.

De (extra) vakantiekosten komen voor rekening van de laedens voor zover het redelijk is dat de gelaedeerde deze kosten maakt en voor zover de omvang van deze kosten redelijk is. Het

kader van waaruit deze redelijkheid bezien moeten worden, is dat van het herstel van de

gelaedeerde. De vraag is in hoeverre de vakantie bijdraagt aan het herstel. Ter beantwoording

van deze (lastige) vraag kan een deskundige worden geraadpleegd.

Hetzelfde heeft te gelden bij de benadering van de (extra) hobbykosten. Voor zover de hobby bijdraagt aan het feitelijk herstel van de gelaedeerde, dienen de (extra) kosten hiervan voor rekening van de laedens te komen voor zover het redelijk is dat de gelaedeerde deze kosten maakt en voor zover de omvang van deze kosten redelijk is. Het is goed denkbaar dat een hobby niet alleen een nuttige (want herstellende), maar ook een plezierige kant heeft. Hierin zal vaak geen absoluut, doch slechts een gradueel onderscheid gemaakt kunnen worden; om te bepalen of zowel de keuze als de omvang van de kosten die verbonden zijn aan deze keuze redelijk is, zal steeds afhangen van de omstandigheden van het geval. Voor wat betreft de benadering van de plezierige kant van de hobby moet worden gekeken naar de persoon van de gelaedeerde; aansluiting kan worden gezocht bij de levensstijl en -standaard van de gelaedeerde. Het herstel van het leven staat hier centraal en het oude leven is (derhalve) maatgevend voor de invulling van het nieuwe leven; het is immers niet de bedoeling dat de gelaedeerde er na het ongeval beter aan toe is dan voor het ongeval; de schade dient te worden vergoed, maar ook niet meer dan de schade.

Walter Dijkshoorn